

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ

УДК 327 (477)

В.М.ТКАЧЕНКО*

РОСІЯ ТА ЗАХІД: РЕІНКАРНАЦІЯ ГЕОПОЛІТИКИ

Розглядається геополітика як неупереджена реальність наших днів. Доводиться, що породжена агресією Росії драма навколо анексії Кримського півострова й окупації частини Донецької та Луганської областей мають вивчатися та аналізуватися як свого роду політична кримінологія.

Ключові слова: *агресія Росії, анексія Криму, окупація територій Донбасу, санкції Заходу, допомога Україні.*

Ставлення до геополітики в академічних, та й узагалі інтелектуальних колах складалося до недавніх пір як дещо гордовито зневажливе – мовляв, усі ці геополітичні побудови відходять у минуле. Ну хто, здавалося б, у наш час стане серйозно розглядати ідеї, засновані на суміші географії, біології, мальтузіанської демографії тощо?! Наприклад, уважаючи домінуючу роль географічних факторів у захопленні чужих територій (за К.Гаусгофером) «географічним розумом» держави, або ж розглядаючи «географічний рельєф як долю» (за О.Дугінім). Хіба ж можна про це згадувати у вік глобалізації, коли ми оперуємо поняттями «інформаційної революції», «світ-системного аналізу», «мережевого суспільства» тощо?!

І тут раптом, згідно з концептом «руського мира», на світ Божий випливає політизація географічного фактора щодо розселення таких собі «російських співвітчизників». Здавалося б, де тут межа цинізму, коли громадяни України в новоявленій ієрархії ідентичностей трактуються насамперед «співвітчизниками» Росії, що покликані навіть воювати проти України? Одначе ж так сталося не з одним, і не з десятком, а з тисячами озброєних людей. А що говорити про ті сотні тисяч, які проголосували на псевдореферендумі за відокремлення від України?

Отже саме життя зіткнуло нас із феноменом «очевидне-неймовірне». Гібридна війна у формі анексії Росією Кримського півострова, а також у машкарі воєнного протистояння на Донбасі повернули всіх до суворой реальності:

* Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАНУ

у сучасному глобалізованому світі, як це не дивно, запанувала геополітика. І цей феномен нагально вимагає відповідного наукового аналізу.

Пришестя світу Путіна

Паризька хартія для нової Європи (Париж, 21 листопада 1990 р.) сповістила про входження людства в еру демократії, миру та єдності. Якщо не всього, чи не відразу всіх водночас, то принаймні держав Європи й тих країн Євразії, які зобов'язуються дотримуватися європейських цінностей, зафіксованих у документі. Підписанти врочисто проголосили: «Ми, глави держав і урядів – учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі, зібралися в Парижі в період глибоких змін й історичних очікувань. Ера конфронтації і розколу Європи закінчилася. Ми заявляємо, що віднині наші відносини будуть ґрунтуватися на взаємній повазі й співробітництві. Європа звільняється від спадщини минулого... Наш час – це час здійснення тих надій і очікувань, які жили в серцях наших народів на протязі десятиліть: тверда прихильність демократії, заснованій на правах людини і основних свободах; процвітання через економічну свободу і соціальну справедливість, і рівна безпека для всіх наших країн».

Красиво? Так! І красиво, і обнадійливо! Особливо надихав пункт хартії щодо гарантування безпеки й відкриття нових можливостей для Європи за умови домовленостей щодо спільних зусиль у військовій сфері. Ішлося і про роззброєння та зміцнення довіри й безпеки, і про повну та загальну заборону хімічної зброї, і про завершення переговорів щодо «відкритого неба». А найголовніше – йшлося про співробітництво щодо захисту демократичних інститутів від дій, котрі порушують незалежність, суверенну рівність і територіальну цілісність держав-учасників («До них відносяться незаконні дії, що включають у себе тиск ззовні, примушування і підривну діяльність»)¹.

Але замість цих високих мрій – маємо сьогодні шквали залпового вогню, руйнацію міст і сіл України, убитих і покалічених людей, понад мільйон переміщених осіб. І все це – лише за те, що наша країна наважилася на власний вибір та засвідчила на Євромайдані свою відданість європейським цінностям.

То чому ж не спрацьовує європейська безпека? Чому ніяк не можна дочекатися визначених Паризькою хартією ефективних шляхів запобігання можливим конфліктам політичними засобами, а тим більше визначених міжнародним правом відповідних механізмів мирного врегулювання будь-яких суперечок, що можуть виникнути?

Можна висловити припущення, що всі біди на голову України сталися, не в останню чергу, унаслідок принципової зміни міжнародної обстановки й характеру взаємовідносин між державами. «Холодна війна», на превеликий жаль, не відійшла в минуле. Вона пережила інкубаційний період і з'явилася в нинішньому «постбіполярному світі» в новій мутантній формі «гібридної війни». Хіба не про це йшлося в доповіді Європейської ради з міжнародних справ, опублікованій у листопаді 2014 р. (тут і далі курсив наш – *В.Т.*):

¹ Парижская хартія для новой Европы (Париж, 21 ноября 1990 г.) [Електронний ресурс]: <http://constitution.garant.ru/act/right/megdunar/2541028>

«У березні 2014 р. європейці прокинулися у світі Володимира Путіна, де кордони можна змінювати явочним шляхом, міжнародні інститути безсилі, економічна взаємозалежність стає джерелом небезпеки, а передбачуваність – скоріше обов'язок, ніж перевага... Втручання Росії в Україну змусило ЄС визнати, що замість того, щоб поступово, буквально молекулярно розповсюджуватися на весь континент, а в остаточному підсумку – на всю планету, його ідея європейського порядку обрушилася. Постмодерністський європейський порядок неочікувано у загоні. Так само, як розпад Югославії поклав кінець європейському порядку часів холодної війни, криза у Криму ознаменувала закінчення постбіполярного європейського порядку»².

Після обвалу системи європейського порядку стало зрозуміло, що чутки про наглу смерть геополітики виявилися дещо перебільшеними. Більше того – вона відродилася, хоча й у відретушованому, але від того, як показує перебіг подій на Донбасі, не менш небезпечному та кривавому вигляді. Ідеологеми «особливого шляху», «суверенної демократії» в Росії стали не просто способом виправдання непорушності авторитарного режиму цієї країни, але й джерелом нещастя, страждань і смерті – насамперед в Україні. Тобто ідеологічно розвінчану геополітику російська влада щохвилини насаджує у сфері практичної політики.

Певний елемент оптимізму вносила хіба що віра людей – тих українців і росіян, які не сприймають соціал-дарвіністський погляд на світ як суто на арену «внутрішньовидової» боротьби держав, де народи – вороги, де світ – ринг, де держави – бійці в ньому, і де конфлікт – основа основ існування та взаємовідносин між людьми. А тому саме нині й приходить розуміння того, що *«концепт геополітики сьогодні вимагає [...] найпильнішої уваги, оскільки за його прагненням до реінкарнації стоять реальні загрози загальноцивілізаційного характеру»*. Іншими словами: геополітика – це суворая реальність наших днів, а породжені нею драми *«мають вивчатися й аналізуватися, але як свого роду політична кримінологія... Підхід до міжнародної політики як до гри «з нульовою нічиєю», в якій виграш одного дорівнює програшу іншого, ідеологічно повністю дискредитований. Але це не знищило його практичну живучість»³*. Геополітика, як В.Ленін у свідомості комуністів, залишається поки що «вічно живою».

Світоглядний тролінг

«Що, чорт забирай, замислив Путін?», – це, мабуть, чи не найбільш важливе й промовисте запитання цілого 2014-го року. В усякому випадку, так уважає редактор популярного на Заході видання «Vox» М.Фішер. Та й інші аналітики, котрі спеціалізуються на Росії, як і самі росіяни, провели 2014 р. у суперечках про те, що ж стояло за авантюрою російського президента в Україні?⁴

² Див.: *Крастев І., Леонард М.* Новый европейский беспорядок [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Novyi-evropeiskii-besporiyadok-17196>

³ *Оболонский А.* Геополитика: реинкарнация или агония? // Политическая концептология. – 2014. – №4. – С.40.

⁴ Президент Путин, обидевшись на Запад, занялся геополитическим рэкетом и вредительством – эксперт [Електронний ресурс]: http://joinfo.ua/politic/1062383_Prezident-Putin-obidevshis-Zapad-zanyalsya.html

На початку лютого 2015 р. британська ділова газета «Financial Times» опублікувала матеріал із двох аналітичних подач під назвою «Битва за Україну», де було зроблено спробу дати відповідь на сакраментальне запитання: «Що ж задумав Путін»?⁵. В основу статті було покладено інтерв'ю міністрів, лідерів ЄС, дипломатів, чиновників та офіцерів розвідки з понад 10 країн. Аналітикам часопису вдалося відновити події тих довгих місяців позаминулого року, коли стало зрозуміло, що дипломатія умиротворення В.Путіна назагал провалилася. Ось такий печальний умовивід...

Однак аналіз привів і до певних зрушень. Було визнано, що обидві сторони – Захід і Росія – виявилися в полоні своєї власної картини світу, а тому й не змогли домовитися один з одним. До того ж Європа недооцінила, наскільки далеко В.Путін готовий зайти у захисті того, що він оголошує «ключовими інтересами Росії». У результаті вийшла доволі негарна історія зради інтересів України: «Під час протестів, що спалахнули на початку 2014 р., які в кінцевому підсумку призвели до повергнення промосковського уряду Віктора Януковича, Україна стала першою країною в Європі, де протестуючі гинули з прапорами ЄС у руках. Захід, як переконані багато хто в Києві, зрадив Україну».

Власне, ще й до згаданих публікацій аналітики звертали увагу, що дії Росії стосувалися не лише України. Так, допоки західні держави тиснули на Іран, вимагаючи згортання ядерної програми, Росія побудувала там реактор. Коли США і їхні партнери обдумували завдання ударів по Сирії, щоб покарати президента Б.Асада за масове вбивство цивільного населення, В.Путін передав Дамаску систему ППО і направив російських моряків прикривати сирійські порти живим щитом. Коли Е.Сноуден розкрив секрети американських спецслужб, Москва надала йому притулок. А під час атаки на кінокомпанію «Sony Pictures», яку, імовірно, улаштували північнокорейські гакери, Кремль запросив Кім Чен Ина на парад із нагоди 9 травня.

Такі події вносять неспокій: як розуміти поведінку президента ядерної держави? Професор Нью-Йоркського університету М.Галеотті запропонував свою версію ситуації: російський очільник удається до відвертого тролінгу, і тим самим «Путін перетворює Росію з колишньої світової держави на геополітичного рекетира»⁶.

Формулювання жорстке. Але воно виникло на тлі доволі розмитих сподівань із боку політиків Заходу, які для з'ясування інтересів В.Путіна щодо України стали перед дилемою: або «очікувати програмної промови Путіна, в якій би він начистоту, не криючись, не кривлячи душею, повідав усьому світу про свої плани. Або ж тверезо оцінити події в зоні конфлікту, не переймаючись особливо мотивами дій російського президента. Поки ж ми відчайдушно намагаємося заглянути в душу людини, яка погано піддається психологічному просвічуванню».

⁵ Битва за Україну: Расследование Financial Times: Эпизод I–II [Електронний ресурс]: <http://theins.ru/politika/2901>

⁶ Див.: Президент Путин, обидевшись на Запад, занялся геополитическим racketом и вредительством – эксперт [Електронний ресурс]: http://joinfo.ua/politic/1062383_Prezident-Putin-obidevshis-Zapad-zanyalsya.html

Отже, веде далі М.Галеотті, у середовищі політологів створилася суперечлива ситуація. У Росії аналітики «схильні не суперечити генеральній лінії або ж просто не мають високої трибуни». А на Заході «по всій довжині спектра від адептів ідеї «холодної війни-2» до примиренців, упевнених, що Росія була обманутою Заходом, а тому діє у Криму й в Україні в межах необхідної самооборони, відбувається серйозний розрив суджень». Авжеж, коли підсумувати всю сукупність поглядів, нарікає дослідник, то ми «маємо какофонію, яка здатна оглушити навіть політично грамотну людину»⁷.

Толку від такої какофонії, звісно ж, мало. А тому нерідко з боку людей, яких в Європі звинувачують в отриманні субсидій від Кремля й називають «Путін-ферштеер» (тобто «людина, котра хоче розуміти Путіна»), можна було часто почути пропозицію, що, мовляв, варто було б увійти у становище В.Путіна та можливо й ми, європейці, у чомусь не праві... А так сталося, що не судилося збутися великодержавним амбіціям керівника Росії. От, можливо, людина й комплексує, а тому-то слід було б дати йому можливість принаймні «зберегти обличчя».

Хто з лідерів Заходу міг би у цій ситуації стати йому у пригоді? Газета «Financial Times» вважає, що з Б.Обамою в В.Путіна стосунки не склалися. Близькі до Білого дому коментатори переконані, що В.Путін не відгукнувся на спробу Б.Обами вибудувати нові відносини – у них, видно, душа не лежить один до одного. Під час зустрічей, за словами американського президента, його російський колега «трохи горбиться, маючи вигляд школяра, котрий нудьгує на задній парті». У результаті Б.Обама дистанціювався від В.Путіна, віддавши перевагу бути у стосунках із ним на других ролях. На перші ж об'єктивно вийшла А.Меркель. І не лише як європейський лідер, що найдовше перебуває при владі (з 2005 р.), але й тому, що на диво добре розуміє, які сили впливають на мислення В.Путіна. Вони майже однолітки, обоє добре пам'ятають «холодну війну». Федеральний канцлер володіє російською мовою, що дає можливість В.Путіну переходити з німецької на рідну, коли суть розмови «ускладнюється».

На відміну від лідерів США, Великобританії та Франції, які зав'язли в конфлікті на Близькому Сході, А.Меркель глибоко обізнана щодо кризи навколо України. За її словами, ця криза є викликом для світу, «випробуванням на рішучість» для Заходу. І коли вона взялася за розв'язання кризи, багато хто на Заході зітхнув із полегшенням. У США вважають, що канцлер – найліпший співрозмовник В.Путіна серед усіх представників Заходу. І не лише тому, що А.Меркель ретельно готується до бесід, вивчає карти сходу України з усіма дорогами та блокуваннями. Вона ще враховує психологічні прийоми тиску на візаві з боку В.Путіна, «ставлячись до дурних манер кремлівського лідера як до ознаки слабкості».

А.Меркель настирлива. Для неї розмови з В.Путіним – не просто спроба вплинути на його поведінку, а й донести до нього те, як його дії сприймаються на Заході. І от, урешті-решт, ці діалоги, зазначає «Financial Times», принесли свій результат: «Раніше Меркель убачала в Путіні непростого партнера,

⁷ Американский профессор: Если в России независимых голосов слишком мало, то на Западе их чересчур много [Електронний ресурс]: http://www.facenews/ua/news/2014/252279/view_print/

але все ж людину, з якою можна вести справи. Але українська криза змінила її ставлення. Вона усвідомила, що Путін говорить неправду під час їхніх розмов – наприклад, заперечує, що російські війська безпосередньо брали участь у захопленні Криму, а потім і в конфлікті на сході України». Звісно, публічно А.Меркель ніколи не говорила, що В.Путін збрехав, але у приватних розмовах із лідерами інших держав вона визнавала: «Він бреше»⁸.

Що за тролінгом?

Що ж приховується за брехнею В.Путіна? Що стоїть за тролінгом про необхідність відродження геополітики, коли вже сталося так, що, за визнанням європейців, ми «прокинулись у світі Путіна»? А підспудна правда до банальності проста – черговий переділ світу після того, як Росія відновила свій військовий потенціал. Зрозуміла річ – із неминучим закріпленням за нею нібито належної їй «зони відповідальності».

На чому базуються такі претензії? Перш за все, на констатації факту відсутності в нашій дні загальноприйнятної картини світу й, відповідним чином, на відсутності стійкого міжнародного порядку. Останній раз систему світоустрою, зазначають російські ідеологи, зафіксували в 1945 р. за підсумками Другої світової війни. Так було завжди, оскільки велике зіткнення неминуче виявляє тих, хто за правом переможця формулює норми поведінки. І горе переможним, аж до наступного масштабного конфлікту.

Ідеологи Росії наполягають, що підсумки Другої світової війни мають і до сьогоднішнього дня залишатися інституціональною основою існуючого міжнародного порядку. Тому-то так бучно відзначається в Росії День Перемоги, щоб підкреслити, нібито нині вона вже відновила свій військово-політичний баланс і не допустить жодної переоцінки моральних цінностей, які були усталені в результаті Другої світової війни. Росія всіляко демонструє, що не дозволить прирівнювання сутності нацизму в Німеччині та сталінізму у СРСР. Це Росію не влаштовує. Над Росією, виявляється, віднині й навіки має сяяти німб «переможниці фашизму», що надає будь-яким її діям на міжнародній арені ореол святості. Зокрема, мовляв, це дає Росії право навішувати ярлик «фашистської держави» на нашу країну, і тим самим обґрунтовувати власне «право» на застосування будь-яких каральних акцій проти України.

При цьому Росія звинувачує Захід у тому, що нібито США та Європейський Союз нехтують ключовою умовою, на якій покоїться післявоєнний європейський, а у значній мірі й світовий порядок – фіксацією сфер впливу між державами-переможцями. На цьому, мовляв, базувалися Гельсінські домовленості – апофеоз Ялтинсько-Потсдамської системи.

Безумовно, Гельсінський заключний акт, якому у серпні 2015 р. виповнилося 40 років, декларував набір шляхетних принципів, із котрими неможливо сперечатися. Але він, наголошують російські ідеологи, «став і великою оборудкою про невтручання двох блоків у справи один одного. Із закінченням

⁸ Битва за Україну: Расследование Financial Times: Эпизод I-II [Електронний ресурс]: <http://theins.ru/politika/2901>

блокового протистояння й лавиною самовизначень, тобто зміни кордонів, потужний фундамент Гельсінкі як мінімум було піддано серйозній ерозії. Гуманітарний «кошик» відірвався від військово-політичного... Але для Росії повага до зон військово-політичних інтересів і невтручання у внутрішні справи країн із метою змінити їх устрій – принципи, завдяки яким «холодна війна» не переросла в гарячу»⁹.

Що впливає із цих претензій Росії до Заходу? По-перше, вимога *зафіксувати сфери впливу великих держав*, до яких Росія відносить і себе. По-друге, *концерт великих держав має протистояти лавині самовизначень*, коли ряд молодих країн стає на шлях пошуку своєї цивілізаційної ідентичності. По-третє, *Росія хотіла б прив'язати гуманітарний «третій кошик» про права людини до військово-політичних інтересів держави*. Тобто, має восторжествувати принцип «людина для держави», а не навпаки – «державна для людини».

А щоб змусити Захід прийняти ці умови, В.Путін і розпочав війну проти України, демонструючи силу й рішучість. Урешті-решт, його до цього змушувала внутрішньополітична ситуація в Росії. «У чому причина війни? – запитує М.Ходорковський, і відповідає – Путін зрозумів, що створений ним державний капіталізм більше не здатен забезпечувати ріст. Держави подібного типу створювалися лише для війн. Щоб виправдати існування нинішньої системи влади, він був змушений цю війну розпочати»¹⁰.

При цьому не так важливо, чи була окупація Криму заздалегідь запланованою акцією, до якої В.Путін готувався десятиліттям, а чи рефлексивним рішенням – це вже справа майбутніх істориків. Сталося те, що сталося, і на сьогодні, якщо відійти від масованої пропаганди навколо слогана «Кримнаш», то на перевірку виходить, ситуація для Росії склалася зовсім небажана. На переконання російського політолога Д.Орешкіна, «виходить, що Путін уже програв Придністров'я й Україну, а також проковтнув безплатний сир, який називається Крим, і потрапив у мишоловку. Мишоловка полягає в тому, що РФ опинилася в міжнародній ізоляції й під санкціями. Ми можемо кричати, що нам санкції лише на користь, але одна справа, коли імпортозаміщення відбувається на словах, а інша, коли справа доходить до реалізації. Інвестицій немає, іноземні гроші втікають: минулоріч ми втратили 150 млрд дол. І, мабуть, більше сотні втратимо цього року. При цьому Крим є регіоном, в який планується закачати близько 5 млрд. Однак ці кошти не йдуть на користь, вони просто проїдаються. Інвестицій як таких немає. Треба бути дуже екзотичним мислячим бізнесменом, щоб зважитися вкладати туди гроші»¹¹.

Таким чином, кинувши виклик цивілізованому світу, Росія сама опинилася у вкрай складному становищі. Її економічні та стратегічні позиції значно погіршилися, а доступних контрзаходів не так уже й багато, і до того ж вони

⁹ Лукьянов Ф. Весь этот мировой джаз [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Ves-etot-mirovoi-dzhaz-17458>

¹⁰ Ходорковский назвал причину вторжения Путина в Украину [Електронний ресурс]: http://www.ukrinform.ua/rus/news/print/hodorkovskiy_nazval_prichinu_vtorzheniya_putina_v_ukrainu_1734489

¹¹ Российский политолог Орешкин о беде Путина, будущем Донбасса и ошибке с «Новороссией» [Електронний ресурс]: <http://apostrophe.com.ua/article/politics/2015-06-15/rossiyskiy-politolog-oreshkin-o-bede-putina-buduschem-donbassa-i-oshibke-s-novorossiy/1843>

мають вельми невизначений характер. Як оцінює ситуацію керівник аналітичної служби «Stratfor» Дж.Фрідман (США), котрий ніколи не приховував свого прихильного ставлення до Росії, «поточна ситуація є серйозною перевіркою на міцність Москви. Це ще не незворотна криза, але вже її генеральна репетиція. Чи ж зможе Москва утримати на плаву економіку та зберегти свою територіальну цілісність у поточних економічних умовах і за несприятливого співвідношення сил? Якщо ні – сама федерація перебуває під загрозою»¹².

І все ж, попри наростаючу лавину проблем, яка накопчується на Росію, В.Путін намагається довести, що територія України, мовляв, зафіксована в Ялтинсько-Потсдамській системі як зона відповідальності Москви, а тому світ має визнати цей факт.

Що скаже Захід?

І, нарешті, головне. Як поведеться Захід у цій ситуації, урахувавши наявність у Москви ядерної зброї й неодноразові заяви з її боку про готовність застосувати цей засіб масового знищення? Україні доводиться враховувати те, що Захід демонструє готовність дати В.Путіну шанс вийти з позиції слабості, в яку він сам себе загнав, зі збереженням власної гідності. Але при цьому, пише газета «Die Welt», головною ціллю має бути «незалежна Україна» й «зупинення російської політики агресії»¹³.

Чи прийме цей курс Росія? Поки що не все просто, не все однозначно. До останнього часу вона позиціонувала себе як ревізіоніста, при цьому покладаючи на США всю провину за всі негаразди, що відбуваються у світі. Водночас виходить так, що світ потерпає нині не так від активності американців на міжнародній арені, як через відверте небажання США активно втручатися у зони бойових дій, в тому числі й в Україні. Складається враження, що адміністрація Б.Обами перебуває якщо не в розгубленості, то, принаймні, у ситуації очікування. Як зазначала президент Фонду Карнегі за міжнародний мир Дж.Метьюз, проблемою залишається визначення того, що становить нині американську мету: «Максимально нарощувати могутність США чи розповсюджувати нашу демократичну культуру? Чи повинні Сполучені Штати виконувати функції «світового поліцейського» – навіть якщо нам самим ніщо не загрожує? І чи належить нам займатися собою й наводити лад у власному домі, чи ми зобов'язані нести всьому світу блага ринкового капіталізму?»¹⁴.

На практиці це виливається в дискусії про доцільність радикальної зміни недемократичних режимів, а чи ретельного державного будівництва; про дотримання міжнародного права чи американської винятковості; про прихильність до односторонніх чи колективних дій; про пріоритетність інтересів

¹² Фрідман Дж. Стратегическое прогнозирование: объективное измерение разведывательной деятельности [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Strategicheskoe-prognozirovanie-obektivnoe-izmerenie-razvedovatelnoi-deyatelnosti-17515>

¹³ Die Welt: Гордый русский медведь уже лежит на земле – мир отворачивается от России [Електронний ресурс]: http://www.dialog.ua/news/33369_1419270384

¹⁴ Метьюз Дж. 2015 год: народы и страны в смятении [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/2015-god-narody-i-strany-v-smyatennii-17235>

чи ж цінностей. Але за всім цим розмаїттям термінології, акцентує увагу Дж.Метьюз, «приховується одне й те саме – пошук орієнтирів чи критеріїв для прийняття рішень, коли та де нам варто кидати на шальки терезів наші гроші, житті наших солдатів, наш політичний капітал. Без цього, як показують соціологічні опитування, американський народ не краще, ніж його лідери, розуміє, коли нам слід діяти, а коли ні, і так само схильний до радикальної зміни поцілці у міру розвитку подій»¹⁵.

Візит державного секретаря США Дж.Керрі в Росію у травні 2015 р. викликав хвилю обговорення ряду сценаріїв щодо подальшого розвитку ситуації в Україні. Зокрема аналітики зверталися до статті Р.Еріксона й Л.Зігера у журналі «Peace Economics, Peace Science and Public Policy». Згідно з моделлю цих двох авторів, *Росія може вибирати між трьома курсами: «відхід» з України; «дестабілізація» (підтримка сепаратистів та економічний тиск); «вторгнення». Захід теж може дотримуватися трьох варіантів політики: «все в нормі» (заплющувати очі на дії Росії в Україні); «санкції»; «військова допомога» Україні»¹⁶.*

Розглядаючи тринадцять комбінацій різних сценаріїв, автори дійшли висновку, що найбільш вірогідними можуть бути три сценарії. Висловлюється надія, що за умови раціонального мислення Росія все-таки не вдасться до повномасштабного вторгнення, і тоді Заходу не потрібно буде нарощувати військову допомогу Україні. Більш-менш вірогідним може стати хіба що варіант «усе в нормі» з боку Заходу й «дестабілізація» – з боку Росії. Але це може статися лише тоді, коли Захід дійде висновку, що збереження демократичної та орієнтованої на Захід України не виправдовує затрат, а тому дозволить Росії добитися її геополітичних цілей шляхом ефективною дестабілізації. Однак *найбільш вірогідним буде сценарій, уважають американські автори, коли Росія вдасться до дестабілізації України шляхом створення «замороженого конфлікту», а Захід обере стабільну конфігурацію перманентних санкцій, і ціною чималих власних втрат все-таки каратиме Росію за «дурну поведінку».* Не виключено, що фінал гри вже розпочався, оскільки Росія продовжує дестабілізацію України, а Захід не лише не скасовує, але й робить санкції жорсткішими. Невдовзі може настати час, коли зона заморожуваного конфлікту буде в якийсь спосіб офіційно визнана.

На перший погляд, роль України у цих сценаріях виглядає дещо пасивною. Але це не так. Якщо країна буде зримо перетворюватися на демократію західного типу з життєздатною відкритою економікою, вона в подальшому зможе більш ефективно реагувати на триваючі спроби Росії, а з часом і діяти більш ефективно. На сьогодні для України не бути гравцем у великій стратегічній грі, либонь, є навіть перевагою. Ми маємо шанс зосередитися на вирішенні своїх внутрішніх проблем.

А поки що Сполучені Штати наголошують на необхідності виконання мінімальних домовленостей. Судячи з усього, для ефективнішої їх реалізації можливо

¹⁵ Метьюз Дж. 2015 год: народы и страны в смятении [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/2015-god-narody-i-strany-v-smyatenii-17235>

¹⁶ Bloomberg: что Запад и Россия сделают с Украиной [Електронний ресурс]: <http://korrespondent.net/ukraine/3514556-Bloomberg-chto-zapad-y-rossiya-sdelauit-s-ukraynoi>

очікувати якихось ближчих контактів між президентами США й Росії – чи то у формі особистої зустрічі, чи то телефонного діалогу. Тобто, ідеться про можливість розширення «нормандського» переговорного процесу за рахунок входу до нього Вашингтона. А поки що маємо виходити з позиції, озвученої прес-секретарем президента США Дж.Ернестом: «США підтримують своїх українських партнерів, які намагаються протистояти цій загрози своїй безпеці. США не готові відправлятися на війну заради України, і ми ясно про це заявляли, але водночас у США й у наших партнерів по НАТО є можливості допомогти їй протистояти загрози, з якою вона зіткнулася з боку Росії, що відкрито порушила її територіальну цілісність»¹⁷. Щодо неготовності Штатів воювати за Україну сказано чітко й однозначно, а от спектр можливостей у допомозі нашій країні протистояти загрози з боку Росії, – поки що залишається таємницею. На війні мають бути й приховані козири...

Траєкторія Європи

Ставлення Європи до України зазнало відчутної еволюції. Ще десять років тому здійснювана першою функція «сюзерена», який мав би виступити промоутером демократії у другій, несла на собі доволі двозначний характер. Яскравим свідченням тому стали події після конфлікту на Кавказі у серпні 2008 р. Дбаючи насамперед про успішний бізнес своїх підприємств на території Росії та про добробут і безпеку власних громадян, країни ЄС між тим мало переймалися зростанням напруженості на пострадянському просторі, у тому числі й в Україні. Складалося навіть враження, що Євросоюз не проти, аби передати Російській Федерації функцію «підтримання порядку», а в разі чого – і «присилування до миру» тут. Особливо це було помітно в період президентства в Росії Д.Медведева та політики «перезавантаження» з боку Америки.

Тоді дедалі очевидніше проглядалися обриси формування своерідної «подвійної периферії». З одного боку, у плані економічному та ідеологічному, до ролі периферії Європи зводився весь пострадянський регіон, включаючи й Росію. З іншого боку, у плані політичному та військовому, більша частина пострадянських держав мислилася як периферія, підконтрольна російським інтересам (до певного часу, крім України). Так, наприклад, події 2009 р., пов'язані з «газовою війною», уже наводили на думку, що цю систему «подвійної периферії» ілюстрував порівняно великий збіг інтересів між країнами Європи та Кремлем: російські війська беруть на себе гарантії безпеки газопроводів і захищають Захід від небажаних наслідків зі сторони ісламського світу, а Європа, зі свого боку, іде на визнання російської військової потуги й надає значну економічну підтримку Росії. Цей своерідний «розподіл праці», судячи з усього, уповні влаштував Європу з огляду на ту політичну стабільність, яку забезпечували Росії правлячий альянс державної бюрократії, спецслужб, армії й «Газпрому».

Але впродовж останніх трьох років в Європі, а насамперед у Німеччині, відбулося глибоке розчарування щодо перспектив розвитку відносин із Росією.

¹⁷ Пресс-секретарь Обамы: США не готовы воевать ради Украины [Електронний ресурс]: <http://fakty.ua/print/200384>

Надії, які А.Меркель пов'язувала з Д.Медведевим, виявилися марними. Лінія на поступову європеїзацію Росії зайшла у глухий кут. А повернення у Кремль В.Путіна й узагалі потребувало геть іншого підходу.

І такий підхід було опрацьовано. Насамперед після 2012 р. в Німеччині відбулася жорстка дискредитація «апологетів» В.Путіна в місцевому правлячому класі й експертному середовищі. Особливо активно її було проведено в німецьких ЗМІ впродовж останніх двох років, що й створило нову ідеологічну основу політичного курсу стосовно Росії. Як результат, з адвоката Москви і її провідника у західні інститути, як це було за часів Г.Коля або Ґ.Шредера, Берлін перетворився на дедалі більш принципового критика російської внутрішньої та зовнішньої політики. Що й говорити – німецький бізнес, пов'язаний із російським ринком, спочатку противився цьому курсу, але був не у змозі протистояти наполегливому тренду А.Меркель.

Прагматична «східна політика» зближення та втягування, сформульована соціал-демократами ще піввіку тому, змінилася політикою моральних принципів і геополітичних інтересів: «Дії Росії у Криму і стосовно Донбасу, із точки зору німецького уряду, порушили «європейський мирний порядок», який Берлін намагався підтримати на континенті. Посилання Кремля на «народне волевиявлення» у Криму й «возз'єднання нації» відкидаються західним політикумом як необґрунтовані, так само, як і будь-які паралелі з возз'єднанням Німеччини. Тут, очевидно, не останнє значення має й те, що Ангела Меркель і президент Німеччини Йоахім Ґаук – вихідці з протестантського середовища колишньої НДР, в якому моралізм традиційно посідає важливе місце»¹⁸.

Принциповим каменем спотикання для російської ментальності є уявлення про те, що санкції з боку ЄС розглядаються у Кремлі як суто результат «українського конфлікту» й тиску з боку Вашингтона. А, між тим, усе набагато серйозніше: відносини між Росією та ЄС уже нині стають замороженими, і перспективи їх поліпшення у найближчому майбутньому не проглядаються. Більше того, судячи з останніх кроків, Євросоюз демонструє вражаючу однотайність щодо Росії. Але найголовнішим директор Московського центру Карнегі Д.Тренін уважає те, що *«Німеччина нині – єдиний лідер Євросоюзу, котрий приймає на себе відповідальність за весь європейський простір і відроджує давно забуту геополітику навіть не зважаючи на втрати для економіки»*¹⁹.

Судячи усього, в об'єднаній Європі на сьогодні немає жодних суперечок щодо її ролі на міжнародній арені. Привертає увагу й те, що і Євросоюз у цілому чітко усвідомлює свої цінності та потенціальний ресурс у глобалізованому світі. Хіба лише з тією поправкою, що Європа загалом усе ще не визнала, що рано чи пізно їй усе-таки доведеться відігравати значимішу роль у забезпеченні власної безпеки, безпеки всього регіону, та країн, що перебувають за його межами. Хочеться сподіватися, що останні рішення США щодо розміщення підрозділів своїх збройних сил у країнах Центрально-Східної Європи засвідчують, що таке розуміння мало б поступово прийти.

¹⁸ Тренін Д. Конец согласия: чего хочет Европа от России [Електронний ресурс]: http://www/globalaffairs.ru/print/ukraine_crisis/Konets-soglasiya-chego-khochet-Evropa-ot-Rossii-17229

¹⁹ Там же.

Важливо й те, що Вашингтон, передавши в руки ЄС і Німеччини відповідальність за практичну реалізацію колективної політики Заходу, сподівається, що Берлін виправдає ці надії. Ще одним важливим для України фактом є те, що лідерство від імені Європи передбачає також конкурентну боротьбу з російським впливом у зоні перетину інтересів: «Ця зона включає не лише Україну, але й Молдову, Грузію, інші країни Закавказзя та Середньої Азії. Нещодавня пропозиція Меркель щодо початку діалогу між ЄС і Євразійським економічним союзом – не стільки створення ще одного каналу для діалогу з Москвою, скільки спроба вплинути на розвиток європейського проекту через діалог із Мінськом та Астанною, чиї інтереси й підходи не завжди збігаються з московськими»²⁰.

Тобто всупереч усім заявам про «вигнання» геополітики зі сфери міжнародних відносин, об'єднана Європа під керівництвом Берліна й військово-політичним патронатом Вашингтона наочно засвідчують те, що Європа вже не лише економічний партнер Росії, але і її ідеологічний опонент та геополітичний суперник. Так чи інакше, а минув той час, коли після падіння Берлінського муру Європа стала для багатьох у Росії ринком збуту енергоносіїв, сейфом для збереження капіталів і всеросійською зоною відпочинку. Арешт російської державної власності, що відбувається нині в ряді країн Заходу, засвідчує – прийшов новий час, коли Європа вправі на повен голос поставити питання про принципи, норми й основи європейської безпеки, а також про заходи щодо зміцнення взаємної довіри та контролю.

Виклик часу

Чи усвідомлює Росія цей виклик часу? Шукати підтвердження тому чи іншому тренду у висловлюваннях В.Путіна чи, тим більше, С.Лаврова позбавлено сенсу – настільки їхні слова насичені брехнею й наклепами щодо реальної політики України. Мабуть, буде правильним звернутися до оцінок експертного середовища. Так, Дж.Фрідман акцентує увагу на тому, що «Росія є експансіоністською державою. Їй необхідно розширюватися для того, щоб створити життєво-важливі буферні зони, а значить США будуть діяти проти Росії. Але й остання так просто не відступить. Досягнення порозуміння також є малоімовірним виходом, оскільки США не поступляться своєю сферою впливу, їм це не потрібно. Таким чином, напруга триватиме і в якійсь мірі навіть посилюватиметься»²¹.

Із цього погляду конфлікт в Україні вкрай небезпечний, а до того ж він може поширитися на держави Балтії та Кавказу. Його загострення залежить від ефективності агресивних дій Росії: «Результат, проте, у будь-якому випадку не буде сприятливим для Росії в довгостроковій перспективі. [...] Таким чином, єдиним виходом для Росії, якщо вона не зможе знайти основи для мирного

²⁰ Там же.

²¹ Фрідман Дж. Стратегическое прогнозирование: объективное измерение разведывательной деятельности [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Strategicheskoe-prognozirovanie-obektivnoe-izmerenie-razvedovatelnoi-deyatelnosti-17515>

врегулювання, залишається нарощування загрози у сподіваннях залякати Америку. Однак, це не найкраща довгострокова стратегія»²².

Представник російського експертного середовища Д.Орешкін звертає увагу на те, що В.Путін припустився грубого прорахунку – він уважав, що Захід, мовляв, покричить і заспокоїться, як це було під час російського вторгнення у Грузію 2008 р. Але вийшло зовсім не так: «І Захід не злякався, і Україна виявилася доволі міцним горішком: змогла перебудувати збройні сили, дати відсіч, і трупи пішли з України. У результаті Путін опинився в такому самому проміжному стані, що й так звані ЛНР і ДНР. Просто далеко не всі це розуміють. Із часом прийде розуміння»²³.

Ситуація почала складатися таким чином, що Захід нині посідає завідомо виграшну позицію: він прекрасно розуміє, що єдина сфера, де в В.Путіна є щось схоже на паритет або баланс сил, – військова. В усіх інших він передбачувано й безнадійно програє. Чи то ефективність економіки, чи соціальні програми, освіта, медицина та навіть інформаційний вплив. Лише на своїй – військовій – «території» він здатен вигравати. За цих умов важко уявити собі, що Захід утягнеться у збройне протистояння з Росією. Скоріше всього йому більш вигідна ситуація «заморожування конфлікту» та переходу до мирного співіснування. Захід виходить із того, що Донбас – це чорна діра, свого роду гиря на шії В.Путіна. На думку Д.Орешкіна, «у Києві це прекрасно розуміють, хоча й не говорять про це, тому що вони мають дотримуватися патріотичної риторики. У цьому випадку Захід переводить конфлікт у зручну для себе площину. Навіщо йому загострювати відносини з Росією, якщо в мирному економічному, ціннісному, соціальному просторі та змаганні він 25 років тому легко переміг Радянський Союз»²⁴.

Отже хід воєнних операцій на Донбасі довів, що російським збройним силам не вдалось окупувати якусь доволі помітну територію України, у тому числі й унаслідок незадовільних логістичних перспектив армії. Росія обмежена й щодо використання енергетичної зброї проти України, оскільки це неможливо без завдання збитків європейським країнам. Таким чином, судячи з усього, найбільш вірогідними діями на шляху продовження Росією «гібридної війни» проти нашої країни будуть дедалі частіші спроби організації «контрперевороту» в Україні.

А тим часом геополітика набирає обертів. Її реінкарнація є відображенням кризового хворобливого стану сучасного «глобального безпорядку». Генеральний директор президії Російської ради з міжнародних справ А.Кортунов налаштований доволі песимістично щодо перспектив перебігу цієї «хвороби»: «Було б наївно думати, що існують якісь магічні ліки, здатні радикальним чином переламати перебіг хвороби. Ані можливі компроміси з

²² Фридман Дж. Стратегическое прогнозирование: объективное измерение разведывательной деятельности [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Strategicheskoe-prognozirovanie-obektivnoe-izmerenie-razvedovatelnoi-deyatelnosti-17515>

²³ Российский политолог Орешкин о беде Путина, будущем Донбасса и ошибке с «Новороссией» [Електронний ресурс]: <http://apostrophe.com.ua/article/politics/2015-06-15/rossiyskiy-politolog-oreshkin-o-bede-putina-buduschem-donbassa-i-oshibke-s-novorossiy/1843>

²⁴ Там же.

українських питань, ані наступна зміна команди в Білому домі, ані потенційні гострі кризи в різноманітних точках планети не призведуть до швидкого й остаточного зцілення. Судячи з усього, щоб таке зцілення наступило, обом країнам (Росії, США – *В.Т.*) доведеться пройти через тривалі, складні та хворобливі процеси адаптації до нових реалій ХХІ ст., переоцінки своєї ролі в міжнародних відносинах, критичного переосмислення свого минулого й подолання багатьох ілюзій, успадкованих від минулого століття. Ці процеси неминуче розтягнуться на довгі роки, якщо не на десятиліття»²⁵.

Утім, зауважимо ми, наше майбутнє доволі таки непередбачуване й багате на різноманітні перипетії. Хто, приміром, міг передбачити, що В.Путін, якого ще 2013 р. проголосили «людиною року», лише за рік стане ізгоем у міжнародному співтоваристві демократичних держав?!

Наше майбутнє так само малопередбачуване, як і наше минуле, про що свідчать певні уроки історії. Розповідають, що в 1920-х рр., незадовго до своєї смерті, Ж.Клемансо дружньо розмовляв з одним представником Ваймарської республіки. Мова зайшла про початок Першої світової війни. «Що, на вашу думку, – запитали у Ж.Клемансо, – скажуть щодо цієї важкої й суперечливої теми історики майбутнього?». І той відповів: «Не знаю. Лише я точно знаю, що вони не скажуть, нібито це Бельгія напала на Німеччину». Відштовхуючись від цієї бувальщини, можна сказати: є впевненість, що ніхто не скаже, нібито це Україна була агресором по відношенню до Росії. А що буде з самою Росією – час покаже. Утім наразі пішов поголос, що збитошна булгаковська Аннушка вже розлила олію біля турнікету...

²⁵ Кортунов А. Пошли на поправку? [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Poshli-na-popravku-17473>

This article lightens up the geopolitics as an objective reality of nowadays. Author proves that produced by Russian aggression the Crimean drama, occupation of parts of Donets'k and Luhans'k regions should be researched and analyzed as a some kind of political criminology.

Keywords: *Russian aggression, annexation of Crimea, occupation of territories of Donbas, Western sanctions, assistance to Ukraine.*

